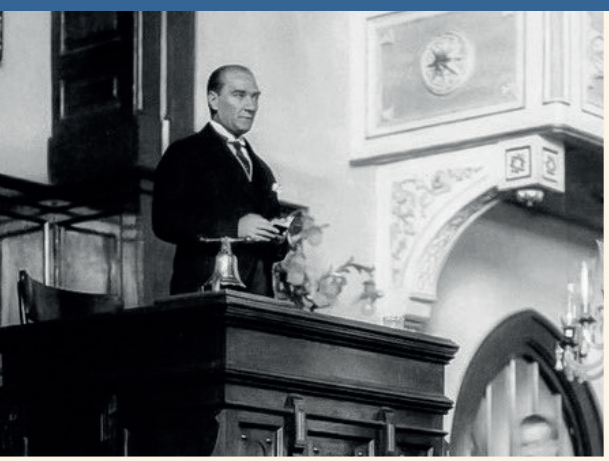
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

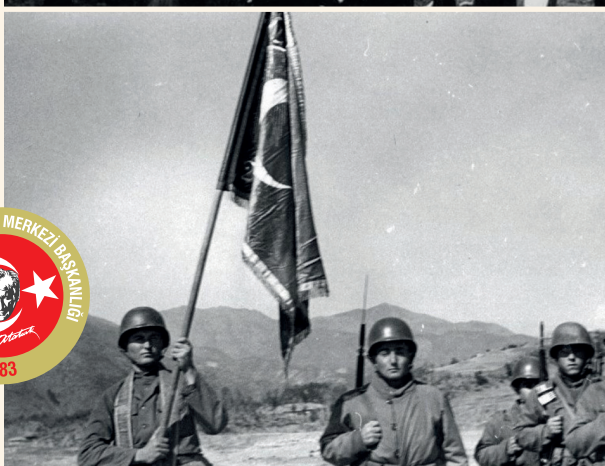
YENİ TÜRKİYE: TÜRKİYE CUMHURİYETİ

2

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
1983

Cumhuriyetin 100. Yılına Armağandır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ-II

Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti

KİTAP EDİTÖR KURULU

Neşe Özden ♦ Mehmet Temel ♦ Yasemin Doğaner ♦ Zehra Aslan
Mustafa Sıtkı Bilgin ♦ Ömer Osman Umar ♦ Abdullah İlgazi
Halil Bal ♦ Mehmet Hacisalihoğlu ♦ Ali Satan ♦ Nurten Çetin
Hatice Güzel Mumyakmaz

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ♦ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 548

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II
Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti

Editörler
Neşe Özden ♦ Mehmet Temel ♦ Yasemin Doğaner ♦ Zehra Aslan
Mustafa Sıtkı Bilgin ♦ Ömer Osman Umar ♦ Abdullah İlgazi ♦ Halil Bal
Mehmet Hacisalihoğlu ♦ Ali Satan ♦ Nurten Çetin ♦ Hatice Güzel Mumyakmaz

İnceleyiciler
Ali Satan ♦ Mehmet Temel

Proje Yayın Koordinatörü
Selcan Koçaslan ♦ Aynur Yavuz Akengin

1. Baskı: Ankara 2023
Takım ISBN 978-975-17-5694-7
ISBN 978-975-17-5696-1

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Selen Kuyucu

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRLER VE BÖLÜM YAZARLARI XXIII

KISALTMALAR XXVI

TAKDİM 1

ÖN SÖZ 3

I. KISIM

ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938)

1. CUMHURİYETİN KURUCUSU ATATÜRK 9

1.1. Ailesi ve Öğrenim Yılları 9

1.2. Askerî Görevleri 11

1.3. Millî Mücadele Dönemi'ndeki Faaliyetleri 16

1.4. Devlet Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 23

2. ATATÜRK DÖNEMİ'NDE DEVLETLER 28

2.1. Avrupa Devletlerinde Rejim ve Sistemler (1923-1938, Seçili Ülke Örnekleri) 28

2.1.1. Liberal Yönetim Örnekleri (Fransa, Çekoslovakya, Polonya) 35

2.1.2. Yol Ayrımı: Macaristan ve Avusturya 45

2.1.3. Parlamentarizmden Örnekler (İngiltere, Belçika, İtalya) 51

2.1.4. İberik Yarımadası Ülkeleri (İspanya, Portekiz) 64

2.1.5. Almanya ve Nazizm 73

CİLT EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Neşe Özden ♦ Prof. Dr. Yasemin Doğaner
Prof. Dr. Abdullah İlgazi ♦ Prof. Dr. Ömer Osman Umar
Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz

CİLT YAZARLARI

Prof. Dr. Abdullah İlgazi
Prof. Dr. Ali Engin Oba
Prof. Dr. Ayten Sezer Arığ
Prof. Dr. Behçet Yeşilbursa
Prof. Dr. Bilsay Kuruç
Prof. Dr. Bünyamin Ayhan
Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı
Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu
Prof. Dr. Hakan Uzun
Prof. Dr. İlhan Tekeli
Prof. Dr. İlter Turan
Prof. Dr. Kemal Arı
Prof. Dr. M. Ulvi Keser
Prof. Dr. Mehmet Karayaman
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol
Prof. Dr. Mustafa Ergün
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin
Prof. Dr. Necdet Hayta
Prof. Dr. Neşe Özden
Prof. Dr. Ömer Osman Umar
Prof. Dr. Ömer Turan
Prof. Dr. Ramazan Erdağ
Prof. Dr. Serap Tabak
Prof. Dr. Serdar Sarısır
Prof. Dr. Tahir Kodal
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan
Prof. Dr. Uğur Ünal
Prof. Dr. Yalçın Sarıkaya
Prof. Dr. Yasemin Doğaner
Prof. Dr. Yüksel Özgen
Prof. Dr. Zafer Toprak
Prof. Dr. Zehra Aslan
Prof. Dr. Zeki Çevik
Doç. Dr. Ayşe Yanardağ
Doç. Dr. Efe Sıvış
Doç. Dr. Fahri Seker
Doç. Dr. Ferdi Çelikay
Doç. Dr. Hasan Cicioğlu
Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz
Doç. Dr. Muhittin Demiray
Doç. Dr. Nadir Yurtoğlu
Doç. Dr. Nasrullah Uzman
Doç. Dr. Nuri Karakaş
Doç. Dr. Olcay Özkaya
Doç. Dr. Sema Yılmaz Genç
Doç. Dr. Semra Boğa
Doç. Dr. Tolga Bozkurt
Doç. Dr. Turgay Murat
Doç. Dr. Volkan Payaslı
Doç. Dr. Yunus Pustu

Dr. Öğr. Üyesi Hülya Öztekin
Dr. Öğr. Üyesi Nezihe Selcen Korkmazcan
Dr. Nazif Öztürk
Dr. Öğr. Üyesi Naim Sönmez
Dr. Öğr. Üyesi Tunç Boran

TAKDİM

Türk ulusu, dünya tarihini şekillendiren ve ünü başkalarının dikkatinden kaçmayan toplumlardan biri olarak büyük devletler kurmuştur. Bu devletlerin sonuncusu Türkiye Cumhuriyeti devletidir. Türkiye Cumhuriyeti 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan, I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu şartlar altında İstiklal Harbi'nin sonucunda kurulmuştur. Bu başarıyı elde eden bu tarihi, milleti ile birlikte yazan Atatürk'tür. Atatürk gerçekleştirdiği bu başarıları sonucu, Türk milletinin tarihinin yazılmasını hayatta iken görmek istemiştir. Bir toplantıda Türk Tarih Kurumu üyelerine şöyle demiştir:

Ben fani bir insanım, bir gün öleceğim. Büyüklüğüne ve üstün kabiliyetlerine inandığım Türk ulusunun gerçek tarihinin yazılmasını sağlığımda görmek istiyorum. Onun için bu toplantılarda kendimden geçiyor, her şeyi unutuyor, sizi yoruyorum. Beni affedin!

Atatürk'ün bu sözleri bizlere bir vasiyettir, adını taşıyan bir kurum olarak Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Türkiye Tarihini yazmak ve aydınlatmakla görevlidir. Atatürk'ün *Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır* sözlerinden hareketle, Atatürk Araştırma Merkezinin "Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim ve Uygulama Kolu"nun faaliyeti çerçevesinde bir araya gelen ATAM Aslî Bilim Kurulu üyelerinden oluşan "Kitap Editörleri Kurulu" bu anlamlı çalışmayı büyük özveri ve gayretle tamamlayarak ortaya koymuşlardır. Yakın zamanın tarihçesinin yapılması daima zordur; olayların kişilerinin yaşadığı ve taraftarlık anlayışlarının canlılığını koruduğu bir dönemin bu bakımdan derinlemesine bir araya getirildiği görülecektir. Bu başarı, mevcut kitabın üç ciltten oluşan geniş kapsamlı bir içerikte yazılmasına cesaret vermiştir.

Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk'ün gösterdiği yolda, çağdaş Türkiye'nin oluşumunda kararlı bir şekilde çalışmalarını sürdürecek ve ismine yaraşır faaliyetler içinde bulunacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kitabı (I-II-III) bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Çalışmalarına 2015 yılında başlanan eserde; emeği geçen, katkısı bulunan "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim ve Uygulama Kolu" üyelerine, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Çalışma

Grubu" ile "Kitap Editör Kurulu"na bu yoğun emekleri, planlamaları ve editörlük çalışmaları için; çalışmalarıyla kitaba katkıda bulunan değerli yazarlarımıza ve projeyi baştan sona takip eden Kurum uzmanlarımıza özverili çalışmalarından dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Arkadaşlar, yeni Türkiye'nin birkaç seneye sığdırdığı askerî, siyasi, idari, inkılâbat sizin, muhterem muallimler, sizin içtimaî ve fikrî inkılâptaki muvaffakiyetinizle teyit olunacaktır. Hiçbir zaman hatırlarınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" nesiller ister.[1]

ÖN SÖZ

Türk tarihi, bilinen en eski çağlardan günümüze, Dünya tarihi içinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Türkler; Türkistan (Orta Asya), Anadolu, Akdeniz, Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşamış, yarattıkları kültür ve uygarlıkla bu coğrafyaların tarihini ve kaderini değiştirmişlerdir. Türkler, tarihin genel akışı içinde Asya, Avrupa, Afrika kıtalarındaki jeostratejik konumlarıyla, dünya ve insanlık tarihine yön verdikleri gibi, dünya uygarlıklarının mirasını da korumuş, dünya barışını ve insanlık değerlerini daha da ileriye taşımışlardır. Orta Asya'dan başlayıp üç kıtaya uzanan coğrafyalarda karşılaştıkları toplumlarla bütünleşmiş, dost olarak yaşamış, tanıştıkları kültürlerle etkileşim içine girerek gittikleri yerlere adalet, hoşgörü ve medeniyet götürmüşlerdir. Türkiye bugün, çevre coğrafyalarla etkileşimiyle birlikte, Türk Dünyası'nın ağırlık merkezini oluşturmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, 1918'de Mondros Mütarekesi ve 1920'de Sevr Barış Antlaşması'yla Türk varlığı âdeta yok hükmünde sayılmıştır. Bu şartlar altında Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında ülke, tarihinin en zorlu günlerini yaşamaktaydı. Üç kıta çıkışı, stratejik noktaları, haberleşme ve ulaşım ağları yabancı istilasına uğramış, ülkenin askerî gücü etkisiz hâle getirilmişti. İtilaf Devletleri mütareke şartlarına aykırı olarak çeşitli bahanelerle Musul gibi en stratejik yerleri işgale başlamışlar, Yunan kuvvetlerine de İzmir'i işgal ettirmişler ve hatta Batı Anadolu ve Trakya'nın içlerine ilerlemelerine göz yummuşlardır.

Bu gelişmeler üzerine Türk halkı, vatanını kurtarmak için ülkenin muhtelif bölgelerinde Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri kurmuş, Kuva-yı Milliye ile de işgallere karşı -vatanın bağımsızlığı ve ulusun bütünlüğü çerçevesinde- örnek bir mücadele vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde 1919-1922 yılları arasında, istiklal-i tam düsturuyla kararlılığını sergileyen ve *ya istiklal ya ölüm* sözleri ile ifadesini bulan Millî Mücadele'nin sonunda, Türk ulusu, dönemin en güçlü sömürge devletlerine karşı büyük bir zafer kazanarak yeni devlete istikamet

1 **Atatürk'ün SD II**, s. 179; (**Hâkimiyeti Milliye**, 26 Ağustos 1924)

ve şekil vermiş, mazlum milletlere emsal teşkil ederek tarih sahnesindeki haklı yerini korumuştur.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, dünya milletlerine ve evrensel insani değerlere dair bu hassas misyonunu devam ettirmektedir. Bu tarihî temel ve birikim üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti; Türk milletinin mücadele, fedakârlık ve kararlılığı ile kazanılan bir dizi başarının neticesidir. Atatürk, *Benim için en büyük noktai sıyanet (himaye) ve membaı şefaat, milletimin sinesidir* diyerek millî birliği ve dayanışmayı; *Yurtta sulh, cihanda sulh* hedefi ile de uluslararası ilişkilerin ve iş birliğinin değerini daima vurgulamıştır.

Atatürk'ün liderliğinde Türk ulusu, emperyalizme ve sömürgeciliğe direnen azmi sayesinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş, yeni devletin cumhuriyet rejimini demokrasiyle taçlandırma yolunda önemli adımlar atmıştır. Türk kültürünü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak ideali, aklın ve bilimin rehberliğinde, genç Cumhuriyetin başarılarına yeni bir ilham kaynağı olmuştur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk millî kültüre büyük önem vermiş ve *Benim en büyük eserim* dediği Türkiye Cumhuriyeti'ni çok yönlü ve köklü inkılaplarla çağdaşlaştırmayı hedeflemiştir.

Atatürk'ün ebediyete intikalinin ardından yapılan seçimde TBMM tarafından İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu dönemde Türkiye İkinci Dünya Savaşı'yla ve devamında başlayan Soğuk Savaş ortamının getirdiği siyasi ve sosyoekonomik gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda bir yandan İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmaya çaba gösterilmiş diğer yandan da Atatürk Dönemi'nde başlatılan çağdaşlaşma süreci de devam ettirilmiştir. Savaş sonrasında, 1946'da Türkiye'de çok partili hayata geçilmiş ve 1950 seçimleri ile iktidar, Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Partiye geçmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Soğuk Savaş'ın getirdiği iki kutuplu ortamda; dış politikada Batı Bloku'na yakın strateji izlenirken iç politikada daha liberal ve özel girişime öncelik veren adımların atılması hedeflenmiştir.

On yıllık Demokrat Parti iktidarı sürecinde iktidar ile muhalefet arasındaki olağan siyasi çekişmeler sürerken 27 Mayıs (1960) Askerî Darbesi ile anti demokratik bir şekilde Türk siyasi hayatına müdahale edilmiş ve olağanüstü bir dönem başlamıştır. Demokrat Parti mensupları Yassıada'da yargılanırken yeni bir Anayasa yapılmış, iki meclisli Türk parlamentarizmi, nisbi temsil sistemi, Anayasa Mahkemesi, Millî Güvenlik Kurulu, DPT'nin kuruluşu ve Kalkınma Planları, koalisyon hükûmetleri gibi birçok gelişme bu dönemde yaşanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşen ilk darbe olma özelliğini taşıyan 27 Mayıs, bundan sonra neredeyse her on yılda bir ordunun siyasete

müdahalesini gerçekleştirecek seyir için başlangıç noktası olmuştur.

1971 Askerî Muhtırası'yla Başbakan Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi hükûmeti devrilmiş, Balyoz harekâtı yapılmış, sol hareketlere karşı sert önlemler alınmış ve ordu içerisinde tasfiyeler gerçekleştirilmiştir.

12 Eylül 1980'e giden süreçte, 24 Ocak 1980 kararları, IMF'ye başvurulması, 1980 yılının Nisan ayından sonra bir türlü sonuca ulaştırılamayan Cumhurbaşkanlığı seçim krizi, ideolojik bölünmelerin ortaya çıkarttığı toplumsal çatışmalar, Temmuz 1980'de müdahale kararının alınmasına dayanak oluşturmuştur. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve dört kuvvet komutanın yönetime el koymalarıyla da 12 Eylül 1980 Darbesi gerçekleştirilmiştir.

Darbenin ilk hükûmetini kurmak için 20 Eylül 1980 tarihinde eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu görevlendirilmiş, 24 Ocak kararlarının mimarı Turgut Özal'a "başbakan yardımcısı" olarak bu kabinede yer verilmiştir. Meclisin yetkileri oluşturulan Millî Güvenlik Konseyine devredilmiş, 160 kişiden oluşan bir Danışma Meclisi toplanmış ve Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında bir Anayasa komisyonu kurulmuştur. Hazırlanan yeni anayasa 7 Kasım 1982 günü halk oylamasına sunulmuş, %91.37 gibi büyük bir destekle kabul edilmiş ve ardından da siyasi faaliyetlere izin verilmiştir. 6 Kasım 1983'te üç partinin katıldığı seçimleri kazanan Anavatan Partisinin (ANAP) iktidara gelmesi ile Türkiye'de yeniden sivil idare tesis edilmiştir.

1980 ve 1990'lı yıllar bir yandan serbest piyasa ekonomisine geçiş ve yüksek enflasyon, öte yandan koalisyon hükûmetleri nedeniyle siyasi istikrarsızlık, artan terör sorunu ve uluslararası krizlerle şekillenmiştir. 1990-1991 yıllarında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Balkanlarda ve Orta Asya'da yeni bağımsız devletlerin kurulması Türkiye'nin daha aktif bir dış politika takip etmesini zorunlu kılmıştır. Yüzyılın sonuna doğru iç siyasette yeniden bir hükûmet krizi, askerî müdahale ve bunu takip eden ekonomik kriz ortamı ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi başlıklı üç ciltlik eserin birinci cildi, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilinceye kadar uzanan süreçteki ıslahat çabalarını, savaşı, barışı, Millî Mücadele'yi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu dört kısım halinde ele alırken; ikinci cildi Atatürk Dönemi'ni, İkinci Dünya Savaşı yıllarını, Soğuk Savaş'ın başlamasını, çok partili hayata geçişi ve 1960 yılına uzanan yoğun iç ve dış siyasi gelişmeleri kapsayan üç kısımdan (1923-1938, 1939-1945, 1945-1960) oluşmaktadır. 1960'tan 2000 yılına kadar olan süreç ise -iki kısım halinde (1960-1980, 1980-2000 olmak üzere)- üçüncü cildi teşkil etmektedir. Kitabın planlamasında, siyasi, iktisadi, askerî, sosyal ve kültürel konulara -çalışmanın kapsamı ve zamanı imkan verdiğince- yer verilmeye çalışılmış; Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı gelişmeler aktarılırken dış dünyadaki siyasi durum ve dünya tarihindeki önemli gelişmeler de

dikkate alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi adlı 3 ciltlik eserin son düzenlemeleri ve incelemesi, üç yıllık bir süre zarfında (2020-2023) yapılmıştır. Eser, uzun sürede çok yazarlı akademik bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır. Yazar dağılımına bakıldığında Türkiye'nin hemen her üniversitesinden alanında uzman akademisyenlerden yazı alındığı, yazar profillerine bakıldığında ise hemen her yaş grubundan akademisyenin tecrübe ve birikiminden yararlanıldığı görülmektedir. Bu, Kurumumuzun çeşitli üniversiteler ile iş birliği yapma anlayışı bakımından önemli bir göstergedir. Ortak eser yazma faaliyetinin büyük özveri ve koordinasyon gerektirdiği noktada, Atatürk Araştırma Merkezinin kurumsal kimliği ve gayreti bu eserin ortaya çıkmasına fırsat vermiştir.

Çalışmaya katkıda bulunan yazarların künyeleri, yazılarında yıldızlı dipnotla belirtilmiş, aynı yazara ait peş peşe gelen yazılarda bilgi tekrarına gidilmemiştir.

Yazılarda yer alan kaynakçalar birleştirilerek tek bir Kaynakça oluşturulmuş ve ilgili cildin sonuna eklenmiştir. Aynı yazara ait ancak farklı yayınevi ve yıllarda basılmış eserlerin künye bilgileri kaynakçada ayrıyeten belirtilmiştir.

Tablo ve dipnot numaraları her Kısım'da yeniden başlatılmış olup kitabın tashihinde Türk Dil Kurumu yazım kurallarına göre hareket edilmiş; dipnot ve kaynakça gösteriminde ise Atatürk Araştırma Merkezi yayın ilkeleri dikkate alınmıştır.

Bu çalışma; Atatürk Araştırma Merkezi tarafından ilk olarak 2015 yılında "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" adıyla kapsamlı bir eser hazırlanması amacıyla dönemin "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim ve Uygulama Kolu" tarafından başlatılmış ve taslak bir kitap planı hazırlanarak yazım aşamasına getirilmiştir. Daha sonra Mayıs 2017'de oluşturulan "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Çalışma Grubu" tarafından kitabın tasarımı hayata geçirilmeye başlanmıştır.

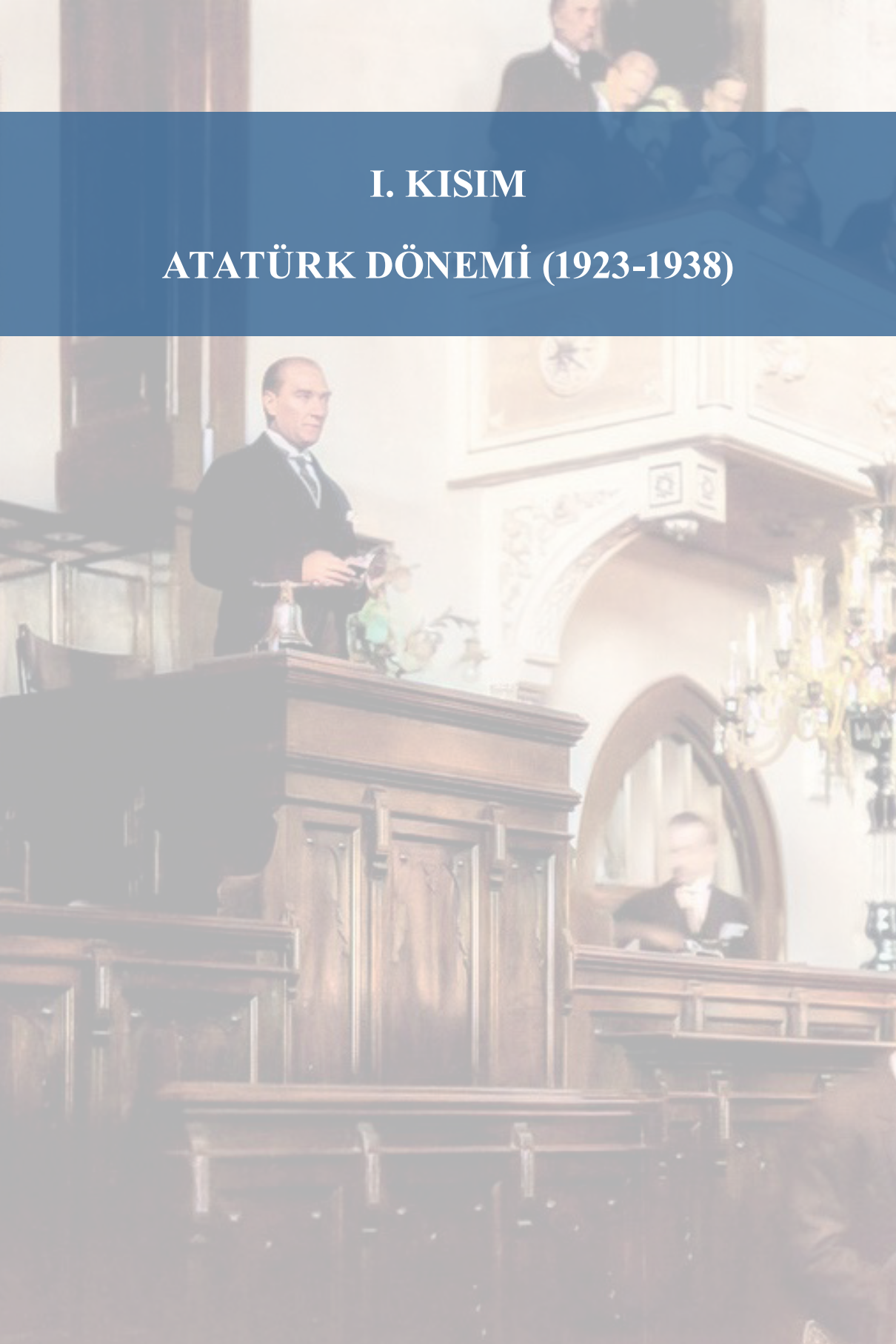
Son olarak, mevcut "Kitap Editör Kurulu" Mart 2020 tarihinde görevlendirilmiştir. Kitabı son aşamaya taşıyan bu Editörler Kurulu, 2018'de yeni seçilen ATAM Asli Bilim Kurulu üyelerinden oluşturulmuştur. Kitapla ilgili tüm öncül çalışmaları 2020 yılında devralan kurul; üç yıllık yoğun bir çalışma sonucunda, eserin bütününde yapılan derinlemesine düzenlemeler ile, üç ciltlik bu eseri 2021 yılında yayıma hazır hâle getirmiştir. Yüksek hacimli eserin tahsih işi ise 2023 yılı Ekim ayında tamamlanmıştır.

Hazırlanan bu üç ciltlik kitabın, alanında bir başvuru kitabı olması ve müfredat programlarının hâlâ tartıştığı günümüz problemlerinin çözümüne de katkı sunacağı düşünülmektedir. Kitabın hazırlanmasında; yeni belge ve

bilgiler göz önünde bulundurarak tarih metodolojisi prensipleri dâhilinde, 19. yüzyıldan 2000 yılına kadar uzanan tarihsel sürece yönelik yeni bir "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" yazımının sağlanması esas alınmıştır.

Çalışmanın bilim dünyasına ve alana katkı sağlamasını diliyoruz.

Kitap Editör Kurulu/29 Ekim 2021

I. KISIM

ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938)

1. CUMHURİYETİN KURUCUSU ATATÜRK*

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk, Türk ve dünya tarihinde kendine yer edinmiş önemli liderlerden biridir. Askerî ve politik her iki sahada da başarılı bir grafik çizen Atatürk, Türk milletinin hem emperyalizme karşı verdiği bağımsızlık savaşında hem de yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda önderlik etmiş[2] ve yarattığı etki itibariyle Türk toplumu açısından kalıcı bir değer haline gelmiştir.

Atatürk'ün söz konusu süreçlerde elde ettiği başarılar, tarihin akışını değiştirmiş ve ulusal liderliğinin yanı sıra, evrensel düzeyde bir figür olmasına da yol açmıştır. Emperyalist devletlerin sömürgesi durumunda olan ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından "Mazlum Milletler" olarak isimlendirilen Asya ve Afrika'daki milletler, emperyalizme karşı yürüttükleri mücadele sırasında ondan ilham almışlar ve kendisine "Doğunun Kahramanı" unvanını vermişlerdir.[3] Öte yandan yeni Türk Devleti'nin, millî egemenliğe dayalı ve laik bir kimlikle ulus devlet olarak kurulmasındaki rolü de hem Doğu hem de Batı dünyası tarafından dikkatle izlenmiştir.[4]

1.1. Ailesi ve Öğrenim Yılları

Mustafa Kemal Atatürk, 1881 yılında Selanik'te Koca Kasım Paşa Mahallesi Muhtar Sokak'ta 38 numaralı üç katlı bir evde dünyaya gelmiştir.[5] Babası Ali Rıza Efendi, annesi Hacı Sofi ailesinden Feyzullah Ağa'nın kızı

* Prof. Dr. Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi, Öğretim Üyesi, hakanuzun@ankara.edu.tr

2 İlber Ortaylı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 15; Zafer Toprak, **Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2020, s. 3.

3 Bilal N. Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 15.

4 İskender Gökalp-François Georgeon, **Kemalizm ve İslam Dünyası**, Çev. Cüneyt Akalın, Kaynak Yay., 2.Baskı, İstanbul 2007, s. 7.

5 Söz konusu ev günümüzde Apostolou Pavlu Caddesi 17 numarada bulunmakta olup, Agiou Dimitriou, 151 adresindeki Türkiye Cumhuriyeti Selanik Başkonsolosluğunun bahçe sınırları içindedir. Selanik Belediyesi 12 Şubat 1937'de aldığı bir kararla bu binayı sahibinden satın alarak Atatürk'e armağan etmiştir. Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 9-10; http://selanik.bk.mfa.gov.tr, Erişim Tarihi: 01.11.2020.

Zübeyde Hanımdır. Babası tarafından dedesi, ilkokul öğretmeni olan ve Kızıl Hafız lakabıyla tanınan Ahmet Efendi; anne tarafından dedesi ise Sofuzade (Sofizade) Feyzullah Efendidir. Hem baba, hem de anne tarafından soyu, Rumeli'nin fethinden sonra buraların Türkleştirilmesi için Anadolu'dan göçürülerek, iskân edilen "Yörük" (Yürük) veya "Türkmenlerden" gelmiştir. Atatürk'ün babası, Selanik Vakıflar İdaresinde ve gümrük memurluğunda çalışmış daha sonra da ticarete atılmıştır. Ayrıca Fatma, Ahmet, Ömer, Makbule [Boysan Atadan] ve Naciye adlarında beş kardeşi dünyaya gelmiştir. Ancak kardeşlerinden Fatma, Ahmet, Ömer ve Naciye çok küçük yaşlarda vefat etmişlerdir.[6]

Mustafa Kemal'in öğrenim hayatı, ilk önce annesinin ısrarıyla gittiği Koca Kasım Mahallesi'ndeki mahalle mektebinde başlamış, ardından Şemsi Efendi Mektebi'nde devam etmiştir. Ancak 23 Mayıs 1886 tarihinde babasının ölümü üzerine, annesinin kardeşi Hüseyin Ağa'ya ait Lankaza'daki Çalı (Rapla) Çiftliği'ne gitmek zorunda kalması, onun öğrenim hayatına ara vermesine neden olmuştur. Kısa süren çiftlik hayatından sonra Selanik'e dönmüş ve Mülkiye Rüştiyesine başlamıştır. Ancak küçük yaşlardan itibaren askerlik mesleğine duyduğu ilgi nedeniyle, 1894'te Selanik Askerî Rüştiyesine kaydolmuştur. Rüştiyede matematik dersine merak sarmış ve bu dersin öğretmeni Yüzbaşı Üsküplü Mustafa Sabri Bey, ona "Kemal" adını vermiştir. Ardından 1896 tarihinde Manastır Askerî İdadisine girmiştir. Şiir ve edebiyatla karşılaşması ve kişiliğinin yapı taşlarının oluşmaya başlaması da Manastır Askerî İdadisinde gerçekleşmiştir. 13 Mart 1899'da İstanbul'da Harbiyeye başlamış ve bu suretle İstanbul'la tanışmıştır. 1905'te, 5. Ordu'ya atandığı tarihe kadar, yaklaşık olarak altı yıl kaldığı İstanbul'da, çok kısa sürmüş olsa da, İstanbul'un eğlence hayatını tanımış, Manastır Askerî İdadisinde oluşmaya başlayan kişiliği ve fikrî alt yapısı daha da olgunlaşmıştır. 1902 yılında, Mülazım-ı Sâni rütbesiyle Harbiyeyi bitirdikten sonra, başarılı öğrencilerin alındığı Erkân-ı Harbiye Mektebine kaydolmuştur. Eğitiminin devam ettiği sırada Mülazım-ı Evvel (Üsteğmen) rütbesine yükselmiştir. Bu eğitimi sırasında özellikle tabiye ve strateji konularında olağanüstü başarılı bir öğrenci olarak öğretmenlerinin dikkatini çekmeyi başarmış ve anılarında belirttiğine göre arkadaşlarıyla birlikte ülke sorunları üzerine düşünerek çözümler üretmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde en nitelikli eğitimin verildiği okulların başında gelen askerî okullardan aldığı eğitim, şüphesiz onun

6 Uluğ İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı**, C I, TTK Yay., Ankara 1980, s. 3; Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri I**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1990, s. 6; Burhan Göksel, **Atatürk'ün Soy Kütüğü Üzerine Bir Çalışma**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 5; Ali Güler, **Atatürk'ün Soyu Kızıloğuzlar ve Konyarlar**, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 7; Şemsi Belli, **Makbûle Atadan Anlatıyor Ağabeyim Mustafa Kemal**, Selis Kitaplar, İstanbul 2005, s. 21; ayrıca bk. Mehmet Ali Öz, **(Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre) Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Soy Kütüğü**, 2. Baskı, Dilek Ofset Matbaacılık, 2014; Süslü-Mustafa, **age.**, s. 1.

hayatında son derece önemli, dahası belirleyici olmuştur. 1905 yılında da, Kurmay Yüzbaşı olarak orduya katılmıştır.[7]

1.2. Askerî Görevleri

Mustafa Kemal Atatürk 1905'te ilk görev yeri olarak merkezi Şam'da bulunan, 5. Orduya atanmıştır. Orada 30. Süvari Alayına staj yapmak üzere gönderilmiştir. Burada çalıştığı süre içinde, Dürzilerin çıkardığı bir ayaklanmanın bastırılmasında görev almıştır. Staj sonunda ise Yüzbaşılıktan Kolağalığına (kıdemli yüzbaşı) terfi etmiş ve 20 Haziran 1907'de Şam'daki Ordu Kurmay Heyetine atanmıştır. Ülke sorunlarına çözüm arayışına yöneldiği Şam'da, "Vatan ve Hürriyet" adlı gizli bir dernek de kurmuştur.[8]

13 Ekim 1907 tarihinde Şam'dan, merkezi Manastır'da bulunan 3. Ordu Karargâhına atanmıştır. Burada, bir taraftan Selanik'te bulunan müşirlik kurmay heyetinde çalışıp, Selanik-Üsküp demir yolları müfettişliği görevini yürütürken diğer taraftan da İttihat ve Terakki Cemiyetinin çalışmalarına katılmıştır.[9]

13 Ocak 1909'da da 3. Ordu Selanik 2. Redif Tümeni Kurmay Başkanlığı görevini üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde 23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'e karşı bir isyan niteliği taşıyan 31 Mart Olayı'nın bastırılmasında görev almış ve bir süre sonra Makedonya'da Vardar Irmağı havzasında, Mareşal von der Goltz'un izlediği askerî tatbikata katılmıştır. Bu tatbikatta onun hazırlamış olduğu plan uygulanmış ve söz konusu plan, Mareşalin takdirini kazanmıştır.[10]

30 Ağustos 1909'da Cumalı Ordugâhındaki askerî manevraya katılmıştır.[11] Mayıs 1910'da, Arnavutluk'ta çıkan isyanı bastırmak üzere düzenlenen

7 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)**, I-III, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C III, Ankara 1997, s. 39-42; Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, 2. Baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1981, s. 4-14, 38; Sadi Borak, **Atatürk**, Kırmızı Beyaz Yay., İstanbul 2004, s. 19-41; Hamza Eroğlu, **Atatürk'ün Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986, s. 11-14; Ali Güler, **Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, s. 9-27; Süslü-Mustafa, **age.**, s. 1-2; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Bateş Yay., İstanbul 1980, s. 17-40; Ortaylı, **age.**, s.44.

8 **ASD**, C III, s. 43-44; İğdemir, **age.**, s. 9, 12; Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004, s. 59, 79-84; Güler, **age.**, s. 9-27; Borak, **age.**, s. 19-41; **Türk'ün Altın Kitabı, Gazi'nin Hayatı**, İleri Yay., 3. Baskı, İstanbul 2005, s. 32; Bayur, **age.**, s. 12-14, Cebesoy, **age.**, s. 90; Atay, **Çankaya**, s. 46.

9 **ASD**, C III, s. 43-44; İğdemir, **age.**, s. 12; Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 84; Bayur, **age.**, s. 22-23.

10 **ASD**, C III, s.45; Cebesoy, **age.**, s. 152; Atay, **Çankaya**, s. 55; Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 99.

11 Cebesoy, **age.**, s. 153.

harekâtta, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın yanında görev almış; 22 Eylül 1909'da da Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti Büyük Kongresi'nde bir konuşma yaparak ordunun siyasetten çekilmesi gereğini savunmuştur.[12] 6 Eylül 1910'da ise 3. Ordu Subay Talimgâhı Komutanlığına ataması yapılmıştır. Bu görevini sürdürdüğü sırada da orduyu temsilen bir kurul ile birlikte Fransa'daki Picardie manevralarına katılmış ve böylelikle ilk defa yurt dışına çıkmıştır. Bu manevralar sırasında da Mareşal Foch'un dikkatini çekmiştir.[13]

1911 yılında İtalya'nın saldırısıyla başlayan Trablusgarp Savaşı'na gönüllü olarak katılan subaylardan biri olmuştur. "Gazeteci Mustafa Şerif" adıyla cepheye gitmiş, Tobruk ve Derne'de İtalyanlara karşı baskın şeklinde taarruzlar düzenleyerek başarılar elde etmiştir. 27 Kasım 1911'de binbaşı rütbesine yükselmiştir.[14]

Ekim 1912'de Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine, Trablusgarp'tan ayrılarak, İstanbul'a dönmüştür. Kısa bir süre sonra, Akdeniz Boğazı Kuva-yı Mürettebesi Komutanlığı Harekât Şubesi Müdürlüğüne atanmış, bu kuvvetin adı daha sonra Bolayır Kolordusu olunca, bu kolordunun kurmay başkanlığına getirilmiş, ayrıca kolordunun komutanı olmadığı için komutanlık görevini de yürütmüştür.[15] II. Balkan Savaşı sırasında Edirne'yi Bulgaristan'dan almak üzere yapılan askerî harekâta da katılmış olan Mustafa Kemal Atatürk, Bulgarlarla barış antlaşması imzalandıktan sonra, 27 Ekim 1913'te Sofya'ya Askerî Ataşe olarak atanmış, buradayken de 1 Mart 1914'te kaymakamlık (yarbaylık) rütbesine yükseltilmiştir.[16] Ayrıca 11 Ocak 1914'te de Sofya'nın yanı sıra Bükreş, Belgrad ve Çetine Askerî Ataşeliklerini yürütme görevi de verilmiştir.[17]

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması üzerine, aktif bir görev almak için ısrarla Harbiye Nezaretine müracaatta bulunmuştur.[18] 20 Ocak 1915'te, 3. Kolorduya bağlı olarak Tekirdağ'da teşkil edilecek 19. Tümen Ko-

12 Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 1992, s. 11; Cebesoy, **age.**, s. 152; Bayur, **age.**, s. 44; Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 16-20.

13 Kocatürk, **age.**, s. 12.

14 **ASD**, C III, s. 46; Nuyan Yiğit, **Atatürk'le Otuz Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 47.

15 İğdemir, **age.**, s. 27; Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 115; Bayur, **age.**, s. 52-53.

16 İğdemir, **age.**, s. 34; Abdurrahman Çaycı, "Çanakkaleve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Sempozyumu**, Çanakkale, 14-17 Mart 1990, TTK Yay., Ankara 1993, s. 58-59; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 1989, s. 2; Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 121; Bayur, **age.**, s. 58, 60.

17 Süslü-Mustafa, **age.**, s. 3.

18 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Tarih Yay., [b.y.y., b.t.y.], s. 217.

mutanlığına ataması yapılmıştır.[19] Yarbay rütbesindeki, 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal Atatürk, Çanakkale Muharebesi sırasında doğru öngörülerde bulunarak üstün bir başarı göstermiş ve savaşın Osmanlı Devleti lehine başarıyla sonuçlanmasında kilit bir rol oynamıştır.[20] Savaş sırasında komutanlık yeteneklerini sergileme olanağı bulmuş, cephedeki başarıları meslektaşları ve millet nazarında kendisine sevgi ve saygınlık kazandırmıştır. Askerlik mesleğinde rütbe alıp ilerlemesinde de bu cephedeki başarılarının etkisi olmuştur. Miralaylığa (Albay) terfi etmiş, savaş sırasında gösterdiği başarılardan dolayı, "Osmanlı İmtiyaz Nişanı", "Alman Demirhaç" ve Bulgaristan'ın "St. Aleksandr" nişanları ile ödüllendirilmiş ve Kolordu Kurmay Başkanı Kaymakam Fahrettin Bey'in [Altay] önerisiyle, onun karargâhını kurduğu yerin adı "Kemalyeri" olarak anılmaya başlanmıştır.[21] Özellikle de Anafartalar Zaferinden sonra kamuoyunda "Anafartalar Kahramanı" olarak anılmıştır.[22] Millî şair Mehmet Emin Bey [Yurdakul], Çanakkale Kahramanlarına sunduğu ve 1915'te yazıp *Zafer Yolunda* adlı eserine aldığı *Ordunun Destanı* başlıklı şiirinde Mustafa Kemal Atatürk'ü de anmıştır. Öte yandan Urfa mutasarrıfı Nusret Bey'in 1917'de "Çanakkale Şehitleri Âbidesi" adıyla yaptırdığı anıt çeşmenin dört cephesinin yönlerini belirten kitabelerin dördüncü yönü "Mustafa Kemal Paşa Caddesi" diye adlandırılmıştır.[23] Ayrıca söz konusu savaş sırasında göğsüne bir şarapnel parçası isabet etmiş, ancak cebindeki saat ona zarar gelmesini engellemiştir.[24]

27 Ocak 1916'da karargâhı Edirne'de bulunan 16. Kolordu Komutanlığına atanmıştır.[25] Edirne'deki bu kolordu, bir süre sonra aynı adla Diyarbakır'a nakledilmiştir. 1 Nisan 1916'da Mirlivalığa (Tuğgeneral) terfi etmiş,[26] komutasındaki kuvvetlerle Rus saldırılarını durdurmuş, 2-3 Ağustos 1916'da Bitlis ve Muş yönünde taarruza geçerek 7 Ağustos'ta Muş'u ve 8 Ağustos'ta Bitlis'i düşman işgalinden kurtarmıştır.[27] Bu cephelerdeki başarılarından dolayı

19 İğdemir, **age.**, s. 34-35; Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 129; Bayur, **age.**, s. 68.

20 Okyar, **age.**, s. 219.

21 **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri**, C II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2005, s. 258-259; Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yay., İstanbul 1970, s. 93, 111, 117; Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 132; İğdemir, **age.**, s. 45.

22 İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaş**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1993, s. 174-175.

23 Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 139.

24 **ASD**, C III, s. 46.

25 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1982, s. 9-10.

26 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri…**, s. 10-11.

27 Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TürkTarih Kurumu Yay., Ankara 1972, s. 32 vd; Okyar, **age.**, s. 219.

kendisine "İkinci Rütbe'den Mecidî Nişanı" verilmiştir.[28] Ayrıca söz konusu görevi sırasında, İkinci Ordu komutan vekilliğini de üstlenmiş, arkasından 7 Mart 1917'de bu göreve asaleten atanmıştır. Bununla birlikte bu görevi fazla sürmemiş ve 5 Temmuz 1917'de, Güney Cephesi'nde bulunan General Falkenhein'in komutasındaki Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına bağlı 7. Ordu Komutanlığına getirilmiştir. Ancak Yıldırım Orduları Grubu Komutanı General Falkenhein'le anlaşmazlığa düşmesi sonucunda 1917 Ekim başında 7. Ordu Komutanlığından istifa etmiştir. Bir süre sonra İstanbul'a gelip, Pera Palas'a yerleşmiştir. 7 Kasım 1917'de Genel Karargâhta görevlendirilmiş ve bu görevi sırasında, Veliaht Vahdettin'in maiyetinde 15 Aralık 1917-4 Ocak 1918 tarihleri arasında Almanya seyahatine katılmıştır. Bu sırada, o güne kadar gerçekleştirdiği üstün başarıları sebebiyle "Birinci Rütbe'den Kılıçlı Mecidî Nişanı" verilmiştir.[29]

4 Ocak 1918 tarihinde Almanya seyahatinden döndükten sonra, Mayıs 1918'de, böbrek rahatsızlığı sebebiyle tedavi için İstanbul'dan Viyana'ya gitmiştir. Bir süre burada tedavi görmüş, ancak doktorunun isteğiyle Karlsbad'a kaplıca tedavisine gitmiştir.[30] Tedavisinin ardından, 7 Ağustos 1918'de General Falkenhein'in yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına getirilmiş olan General Liman von Sanders'in emrindeki 7. Ordu Komutanlığına tekrar atanmıştır. Buradaki görevi sırasında, olağanüstü hizmetleri nedeniyle padişahın fahri yaverlik unvanı verilmiştir.[31] Ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra, Alman General Liman von Sanders'in görevini bırakması nedeniyle, Yıldırım Orduları Komutanlığına atanmıştır.[32]

Mütarekenin imzalandığını haber alır almaz gereken yerlere duyurup Genelkurmay Başkanlığından da mütareke şartlarının yazılı olarak bildirilmesini istemiştir.[33] Özellikle mütarekenin açık olmayan, farklı yorumlara neden olabilecek maddelerine dikkat çekerek antlaşmanın çok ağır şartlar taşıdığını belirtmiştir.[34] Bu arada İskenderun önlerine gelen İngilizlere, Mütareke hükümlerine aykırı davrandıkları gerekçesiyle tepki göstermiş ve İngilizlerin isteklerine direnerek İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile olursa olsun çıkacak İngiliz askerlerine ateş açılması emrini vermiştir. Ancak İzzet Paşa

28 **Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2007, s. 264.

29 **ASD**, C III, s. 46; Kocatürk, **age.**, s. 54-62; Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Mili Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958, s. 172-213; Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Bateş Yay., İstanbul 1998, s. 27-45.

30 Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, TTK Yay., Ankara 1983, s. 24.

31 **Osmanlı Belgelerinde…**, s. 270; Atay, **Atatürk'ün…**, s. 53.

32 **Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk**, C I, ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 201-207.

33 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 2, 2. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul 1999, s. 236-237.

34 Atay, **Atatürk'ün…**, s. 68-84; Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 164.

hükûmeti, İngilizlere karşı konulmamasını istemiştir. Bunun üzerine verilen emirleri uygulayacak yeni bir komutanın atanması isteğinde bulunmuştur. Bu olaydan sonra 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı kaldırılmıştır. Harbiye Nezaretinin emrine verilen Mustafa Kemal Atatürk de,[35] 10 Kasım 1918'de Adana'dan ayrılarak 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiştir.[36]

13 Kasım 1918 ile 16 Mayıs 1919 tarihleri arasında, İstanbul'da yaklaşık olarak altı ay kalmıştır. Bu süre, işgale uğramış olan ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak amacıyla yapılan, oldukça yoğun birtakım çalışmalarla ve arayışlarla geçmiştir. İstanbul'a ilk geldiğinde Pera Palas'ta kalmış, daha sonra Şişli'de bir eve taşınmıştır. Burası, arkadaşlarıyla toplandıkları, ülke sorunlarını görüştükleri ve çözüm bulmaya çalıştıkları bir yer olmuştur. Ülkenin kurtuluş planları bu evde hazırlanmıştır.[37] İstanbul'da kaldığı süre zarfında, kurulacak bir hükûmette görev almak için çaba göstermiş; padişahla dört defa görüşmüş; ayrıca çocukluk arkadaşı Fethi Bey'in [Okyar] çıkardığı *Minber* gazetesine de ortak olmuştur.[38] Burada yazdığı yazılarla ve bu gazetede kendisi hakkında çıkan haberlerle kamuoyu oluşturmaya, İstanbul'da bulunan siyasi çevrelerin ilgisini çekmeye çalışmış, gazeteyi bir propaganda aracı olarak kullanmak istemiştir.[39] Bu açık girişimlerinden başka, birtakım gizli faaliyetlerde de bulunmak istemiş, bu amaçla arkadaşlarıyla birlikte bir "İhtilal Komitesi" kurmuştur. Bu örgüt vasıtasıyla padişahı değiştirmeyi ve hükûmeti ele geçirmeyi düşünmüşlerse de,[40] bu düşünceden kısa sürede vazgeçmişlerdir.

İstanbul'da bulunduğu süre içinde birtakım yabancı gazeteci ve İtilaf Devletleri temsilcileriyle de görüşmelerde bulunmuştur. *Daily Mail* gazetesinin muhabiri G. Ward Price, Anzak Kolordu Komutanı General Sir William Birdwood ve İstanbul'da bulunan İtalyan temsilcilerinin yanı sıra, Fransız Sefaretinde görevli ve İskoç Presbiteryen Kilisesi Papazı olan Robert Frew ile

35 Atay, **Atatürk'ün…**, s. 90-94; Yücel Özkaya, "1919'un Siyasî Olayları", **Millî Mücadele Tarihi-Makaleler**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 30.

36 **ASD**, C III, s. 46.

37 **ASD**, C III, s. 47; Atay, **Atatürk'ün…**, s. 95-98; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C I, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, s. 359; **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Haz. Sami Önal, 3. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 23; Bayur, **age.**, s. 281; Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, 3. Baskı, İmaj Yay., Ankara 1998, s. 125.

38 Atay, **Atatürk'ün…**, s. 85-89; Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, 5. Baskı, Örgün Yay., İstanbul 1981, s. 200.

39 Atay, **Atatürk'ün…**, s. 24; Lord Kinross, **Atatürk (Bir Milletin Yeniden Doğuşu)**, Çev. Necdet Sander, 12. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul 1994, s. 173; E. Semih Yalçın-Salim Koca, **Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya Geçişi**, Berikan Yay., Ankara 2005, s. 96, 108.

40 Atay, **Atatürk'ün…**, s. 95-96.

bir araya gelmiştir.[41] İstanbul'da çalışmalarını sürdürdüğü sırada kendisine hükûmet tarafından 2. Ordu Müfettişliği teklif edilmiş, ancak bu isteği, rahatsızlığını öne sürerek reddetmiştir. Şubat 1919'da ise General Allenby, Ali İhsan Paşa'nın yerine 6. Ordu Komutanlığına atanmasını istemiştir. O, bu isteği de kabul etmemiştir. Bunun üzerine otomobili, yaveri ve komutanlık ödeneği elinden alınmış ve izlenmeye başlanmıştır.[42] Bunların dışında Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniye Derneği Şubat 1919'da, Mustafa Kemal'den başlarına geçmesini istemişlerdir. O ise parça parça değil, ülke içinde bir birlik sağlanıp, birlikte çalışılmasının daha uygun olacağını söyleyerek bu isteği geri çevirmiştir.[43] Bir süre sonra İstanbul'da hiçbir şey yapılamayacağını anlamış ve tek kurtuluş çaresi olarak mücadelenin Anadolu'da yapılması gerektiği kararına varmıştır.[44] Bu nedenle de Anadolu'ya resmî bir görevle gitmenin yollarını aramaya başlamıştır. Tam bu sırada, Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Rumlara karşı Türk direnişi artmış ve İngilizler İstanbul hükûmetinden bölgede güvenliğin sağlanmasını istemişlerdir. Bunun üzerine, Osmanlı hükûmeti tarafından bölgenin huzur ve asayişini sağlamak maksadıyla 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmiş[45] ve 16 Mayıs 1919'da Bandırma Vapuru'na binerek İstanbul'dan ayrılmıştır.[46]

1.3. Millî Mücadele Dönemi'ndeki Faaliyetleri

19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelen Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta belirttiğine göre *...hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!* üzere çalışmalarına başlamıştır.[47] Millî Mücadele'yi bu iki temel hedefi gerçekleştirmeye yönelik bir şekilde yürütme kararında olan Mustafa Kemal, bir taraftan işgal altındaki yurdun kurtarılmasına çalışırken, diğer yandan ülkenin içinde bulunduğu koşulların bir sonucu olarak, mevcut düzenin maddi ve manevi açıdan yıpranmasından yararlanmış ve Türk inkılabının da oluşum sürecini başlatmıştır.[48] Kendisiyle birlikte

41 Kinross, **age.**, s. 178-181; Selek, **age.**, s. 203; Yalçın-Koca, **age.**, s. 123-128.

42 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, 2. Baskı, Kent Basımevi, 1981, s. 34; Bayur, **age.**, s. 259.

43 Selek, **age.**, s. 204.

44 **ASD**, C III, s. 47; Atay, **Atatürk'ün…**, s. 99.

45 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri…**, s. 21-22; **Ayıcı Arif'in Anıları Anadolu İnkılabı Milli Mücadele Anıları**, Yay. Haz. Bülent Demirbaş, 2. Baskı, Arba Yay., İstanbul 1992, s. 25; Atay, **Atatürk'ün…**, s. 115.

46 Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 295; **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 24; Atay, **Atatürk'ün…**, s. 124.

47 Gazi M. Kemal, **Nutuk-Söylev**, C I, 4. Baskı, AKDTYK TTK Yay., Ankara 1999, s. 18.

48 Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s. 121; Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, 11. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 82.

Samsun'a çıkmış olan Hüsrev Bey [Gerede] bu durumu anılarında şöyle ifade etmiştir: *19 Mayıs 1919 sabahı saat 6'da güzel bir havada Samsun'a geldik. İşte bugün Kurtuluş Savaşı'nın ve devrimin başlangıcıdır.*[49] Ancak bağımsızlık mücadelesini açıktan yürütürken, inkılap mücadelesini ise "millî sır" şeklinde hayata geçirmiştir.[50]

Son derece bilinçli, dikkatli ve sistemli bir şekilde hareket etmiş, halkı örgütlemeyi ve direnişin en önemli unsuru olan orduyu güçlendirmeyi hedeflemiştir.[51] Topyekûn bir savaştan yana olan Mustafa Kemal Atatürk,[52] Samsun'dan başlayarak bunu hazırlamaya çalışmıştır. Başından itibaren gücünü milletten alan bir mücadeleyi benimseyerek milleti kendi kaderine sahip çıkmaya davet etmiş ve ordu-millet bütünleşmesini sağlamaya yönelmiştir.

25 Mayıs 1919'da kaplıca tedavisi bahanesiyle karargâhını geçici olarak Havza'ya taşımıştır. Bu şekilde hareket etmesinde, iç bölgelerden gelen şikâyetleri yakından incelemek istemesi kadar, İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu Samsun'da güvenlik içinde çalışamayacağını görmesi de etkili olmuştur.[53]

Yurdun değişik yörelerinde dağınık olarak mücadele eden direniş örgütlerini tek merkezde birleştirmeye çalışmış, İzmir ve arkasından da Manisa'nın işgali üzerine, 28 Mayıs 1919'da bütün valiliklere, kumandanlara ve mutasarrıflara gönderdiği tebliğinde, yapılan işgali kınamak amacıyla mitinglerin yapılmasını, yabancı devletlerin delegelerine, Sadarete işgalleri protesto eden telgraflar çekilmesini bildiren bir genelge yayımlamıştır. *Havza Bildirisi* olarak da anılan genelgede, milletin, mitingler ve millî tezahürat yolu ile işgallere karşı tepki göstermesini sağlamaya çalışmıştır. Millet iradesini, İtilaf Devletleri ve İstanbul hükûmeti üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmak istemiştir.[54]

Havza'da, yaptığı çalışmalarla, milleti Millî Mücadele düşüncesi etrafında toplamak ve bütün yurtta millî bir teşkilat kurmak[55] için çabalamış, Anadolu direnişini halka mal etmek istemiştir.[56] Ancak niyetini gizlemekte artık daha fazla başarılı olamamış ve Jaeschke'nin deyimiyle Havza, "isyan

49 **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 27.

50 Gazi M. Kemal, **age.**, C I., s. 22.

51 **ASD**, C III, s. 49; Andrew Mango, **Atatürk**, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 266.

52 Celâl Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz. Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008, s. 11.

53 Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Bengi Yay., Ankara 2001, s. 132.

54 **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 30-33; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 2, s. 334.

55 Gazi M. Kemal, **age.**, C I., s. 30.

56 Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 2.

bayrağını açtığı" yer olmuştur.[57] Nitekim onun bu faaliyetlerinin kısa sürede İngilizler ve Osmanlı hükûmeti tarafından duyulması üzerine Harbiye Nezaretine yapılan baskılar sonucu İstanbul'a geri dönmesi istenmiştir. 8 Haziran'da Harbiye Nezareti kendisini geri çağırdığını bildirmiş fakat o, bunu dikkate almamıştır.[58]

12 Haziran'da Amasya'ya geçmiştir. Burada, İstanbul'da bulunan bazı tanınmış kimselere mektuplar göndererek onları Millî Mücadele'ye davet etmiş ayrıca arkadaşları ile birlikte aldıkları Amasya Kararlarını, 22 Haziran 1919'da Anadolu'daki mülki ve askerî makamlara duyurmuştur. Genelgede, ülkenin bağımsızlığının tehdit altında olduğu belirtilirken, İstanbul hükûmetinin sorumluluklarını yerine getirmediği vurgulanmış ve Sivas'ta millî bir kongre toplanacağı söylenerek *Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*[59] denilerek içinde bulunulan durumdan kurtuluş için millî egemenliğin çok önemli bir faktör olduğu dile getirilmiştir.

Öte yandan Amasya Genelgesi'nin yayımlanması, yetkilerini aştığı gerekçesiyle, İstanbul'a geri çağrılması yönündeki girişimlerin artmasına neden olmuş ve İstanbul hükûmeti, Harbiye Nezareti ile Padişah, bu konuda kendisine ısrar etmişlerdir. Bu arada, İstanbul'a dön çağrılarını kabul etmeyerek kongreye katılmak için 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelmiş ve hemen kongre hazırlıkları için çalışmalara başlamıştır. İstanbul hükûmeti ise 7/8 Temmuz 1919 gecesi, bir türlü söz dinlemeyen Mustafa Kemal Atatürk'ün resmî görevine son vermiştir.[60] Bunun üzerine, kendisi de 8/9 Temmuz 1919'da Ordu Müfettişliği görevi ile askerlik mesleğinden istifa ettiğini açıklamıştır.[61]

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da toplanmıştır. Kongreye, Erzurum delegesi olarak katılan Mustafa Kemal Atatürk başkan seçilmiştir. Tüm yurdu ilgilendiren kararların alındığı kongrede, Millî Mücadele'nin hedefleri belirlenmiştir. Doğu Anadolu'daki tüm direniş örgütleri tek merkezde birleştirilmiş, ancak daha da önemlisi geçici bir hükûmet düşüncesiyle Anadolu'da yeni bir devlet teşkilatının kurulması yolunda ilk adım atılmıştır. Ayrıca Kongrede, alınan kararları uygulamak üzere Mustafa Kemal Atatürk'ün başkanı olduğu dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur. Bu arada

57 Gotthard Jaeschke, **Kutuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, AKDTYK TTK Yay., Ankara 1991, s. 122.

58 **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 38; **Ayıcı Arif'in Anıları…**, s. 26; Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 104.

59 Gazi M. Kemal, **age.**, C I, s. 42.

60 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri…**, s. 48-51; Gazi M. Kemal, **age.**, C I, s. 64.

61 Gazi Mustafa Kemal, **age.**, C I, s. 64; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri…**, s. 51-52; **ASD**, C III, s. 48; **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 47, 50; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Drl. Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2005, s. 54; Kocatürk, **age.**, s. 93-94.

9 Ağustos 1919'da bir irade-i seniye ile Mustafa Kemal Atatürk'ün taşıdığı askerî nişanlar geri alınmış ve fahri padişah yaverliği de kaldırılmıştır.[62] Ancak, tüm bunlar yaşanırken o ülkenin geleceğine yönelik planlar yapmaya devam etmiştir. Mazhar Müfit Bey'e [Kansu], ileride halkın gündelik yaşamına dönük yapmayı planladığı konuları not ettirirken *Zaferden sonra hükûmet şekli cumhuriyet olacaktır*[63] diye yazdırmıştır.

Amasya Genelgesi ile yapılacağı duyurulan Sivas Kongresi, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanmıştır. Kongreye, Mustafa Kemal Atatürk başkanlık etmiştir. Burada alınan kararlar, diğerlerinden farklı olarak, tüm milletin ortak kararı olmuştur. Kongrede, ülkedeki tüm cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir araya getirilmesi ve ülkenin tamamını temsil edecek 16 kişilik Heyet-i Temsiliye kurulması ise hem Millî Mücadele'nin tek bir çatı altında toplanmasını hem de tek bir merkezden yönetilebilmesini sağlamıştır.[64] Öte yandan Sivas Kongresi'nde elde edilen bu sonuçlarla, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliği daha da pekişmiştir.

Sivas Kongresi'nden sonra, yetkisini ve gücünü millet iradesinden alan ve Anadolu'da yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkan Heyet-i Temsiliye'nin, İstanbul hükûmeti üzerindeki baskıları giderek artmıştır. Sonunda, Sivas Kongresi'ni dağıtmak isteyen Damat Ferit Paşa görevinden istifa etmek zorunda kalmış ve yerine Ali Rıza Paşa yeni bir hükûmet kurmuştur. Bu hükûmet zamanında, İstanbul hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasında Amasya'da bir görüşme yapılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu görüşme, 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Toplantıya Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Atatürk ile Rauf ve Bekir Sami Beyler katılmış, İstanbul hükûmeti adına da Bahriye Nazırı Salih Paşa katılmıştır. Amasya Görüşmesi sırasında Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanması için ülkede seçimlerin yapılması kararı alınmıştır.[65]

Bir süre sonra Mustafa Kemal Atatürk ve Heyet-i Temsiliye üyeleri, Osmanlı Mebusan Meclisinin çalışmalarını daha yakından izleyebilmek ve cepheleri denetleyebilmek için 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmişlerdir. Bu andan itibaren Ankara, Millî Mücadele'nin merkezi olmuştur.[66]

---

62 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri…**, s. 53-57; **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 60-66; Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, Emek Matbaacılık, 2. Baskı, İstanbul 1998, s. 87 vd.; **Ayıcı Arif'in Anıları…**, s. 29.

63 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C I, AKDTYK TTK Yay., Ankara 1988, s. 130-131.

64 **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 74-79.

65 Gazi Mustafa Kemal, **age.**, C I, s. 324-334.

66 **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 151; Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 83 vd.; M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Banka-

Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, söz konusu Meclis için yapılan seçimlerde Erzurum mebusu seçilmiştir. Meclis, 28 Ocak 1920'de yapılan gizli oturumda da, yapılacak barışın temel esaslarının ve vatanın sınırlarlarının belirlendiği, Ahd-i Millî'yi (Mîsâk-ı Millî) kabul etmiştir. 17 Şubat 1920'de ise bu kararlar kamuoyuna açıklanmıştır. Ancak İtilaf Devletleri buna tepki göstererek 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. Bu durum karşısında Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Atatürk, bir beyannameyle işgali protesto ederek işgalin haksız ve hükümsüz olduğunu duyurmuştur. Ayrıca 19 Mart 1920'de yayımladığı bir genelge ile de yeni seçilen ve Meclis-i Mebusan'dan kaçıp Anadolu'ya gelebilen mebusların katılımıyla Ankara'da olağanüstü yetkili bir meclisin toplanacağını açıklamıştır.[67]

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmış ve böylece yeni Türk Devleti'nin temeli atılmıştır. Meclis Başkanlığına da 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Atatürk seçilmiştir. Kendisi, TBMM için yapılan seçimlere de girmiş ve Ankara'dan mebus seçilmiştir. Meclis açıldığı sırada yapılması gereken en acil işlerden biri, Anadolu'da çıkan isyanları bastırmak ve hükûmetin otoritesini kabul ettirmek olmuştur. Ayrıca işgalci güçlere karşı silahlı mücadeleye de devam edilmiştir. Bu konuda Doğu, Güney ve Batı olmak üzere başlıca üç cephede savaşılmıştır. Öte yandan işgalin önlenmesine yönelik olarak Kuvay-ı Milliye adı verilen kuvvetlerle sürdürülen mücadelede, söz konusu birliklerin Yunan saldırıları karşısında yetersiz kalması üzerine düzenli bir ordu kurulmuş ve ülkedeki bütün askerî kuvvetler TBMM'ye bağlı hale getirilmiştir.[68] Ülkenin işgalden kurtuluşunu sağlamak amacıyla bir taraftan Saray ve İstanbul hükûmetlerine diğer taraftan da işgalci güçlere karşı verilen mücadelede, 11 Mayıs 1920'de İstanbul'da divanı harp tarafından idama mahkûm edilen ve 24 Mayıs 1920'de de idam kararı Padişah Vahdettin tarafından onaylanan[69] Mustafa Kemal Atatürk, oldukça etkili bir liderlik sergilemiştir.

Diğer yandan Doğu'da Ermenilere, Güney'de ise İngiliz ve Fransızlara karşı başarılar elde edilmesine karşın, ülkedeki işgalin tamamen sona ermesi ve kesin sonuçlu bir zaferin kazanılması ancak Batı Cephesi'nde kazanılan savaşların sonunda gerçekleşebilmiştir. Bu cephede gerçekleşen, 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasındaki I. İnönü Savaşı ile 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasındaki II. İnönü Savaşı'nda Yunan ordusu karşısında başarı sağlanarak iç ve dış politikada önemli sonuçlar elde edilmiştir. Ancak 10 Temmuz

sı Yay., İstanbul 2011, s. 408 vd.

67 **ASD**, C III, s. 48; Nadi, **age.**, s. 10-14; Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Çan Yay., İstanbul 1962, s. 58 vd; Süslü-Balcıoğlu, **age.**, s. 6.

68 **Ayıcı Arif'in Anıları…**, s. 52-56; Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, AKDTYK TTK Yay., Ankara 1990, s. 199 vd; Süslü-Balcıoğlu, **age.**, s. 7.

69 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri…**, s. 83.

1921 tarihinde yeniden karşı saldırıya geçen Yunan ordusu karşısında bu defa aynı başarı gösterilememiş ve Eskişehir, Kütahya ile Afyon Yunanların eline geçmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Atatürk, Türk ordusunun bozguna uğramaması için düzenli bir şekilde Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar geri çekilmesi emrini vermiştir.[70]

Bu yenilgi kamuoyunda büyük bir üzüntüye neden olurken konu ile ilgili olarak TBMM'de sert tartışmalar yaşanmıştır. Bununla birlikte yenilgiden sorumlu tutulan Mustafa Kemal Atatürk, 5 Ağustos 1921 tarihinde yasayla Başkomutan seçilmiş ve TBMM sahip olduğu askerî yetkileri üç ay süreyle kendisine devretmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, orduyu yeni bir Yunan saldırısına hazırlıklı hale getirilebilmek için, 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yayımlamıştır. Söz konusu emirlerle ordunun giyim kuşam, yiyecek, araç gereç ve silah ihtiyacının karşılanabilmesi için vatandaşlardan mallarının belirli bir kısmını makbuz karşılığında vermeleri istenmiştir.[71]

Öte yandan Yunanlar ileri harekâta geçmiştir. Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki çarpışmalar, 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar sürmüştür. Sakarya Meydan Muharebesi olarak anılan muharebe esnasında Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk, *Hatt-ı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça bırakılamaz...* diyerek düşmanın bulunduğu bütün cepheyi savaş alanı olarak ilan etmiş ve Yunan ordusu yenilgiye uğratılmıştır.[72] Bu arada savaş sırasında ata binerken ayağı kayıp düşmüş ve kaburga kemiği kırılmıştır. Kendisine on gün istirahat tavsiye edilmesine karşın, ordusu savaşan bir başkomutanın dinlenemeyeceğini belirterek hemen ertesi gün cepheye dönmüştür.[73] Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî dehasıyla kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi Türk tarihine büyük bir zafer olarak geçmiştir.[74] Ayrıca TBMM kendisini 19 Eylül 1921'de Gazi unvanı ve Mareşal rütbesi ile ödüllendirmiştir. Sakarya'da kazanılan zaferle liderliği daha da güçlenen Mustafa Kemal Atatürk, kazanılan askerî başarıyı diplomatik bir zafere dönüştürmek ve Yunanistan'ı tamamen yalnız bırakmak için, diplomasi alanında da harekete geçmiştir.[75]

---

70 Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 330-338.

71 Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, C I, AKDTYK TTK Yay., Ankara 1985, s. 190-191.

72 Gazi M. Kemal, **Nutuk-Söylev**, C II, 4. Baskı, AKDTYK TTK Yay., Ankara 1999, s. 826.

73 **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 235.

74 Mehmet Turgut Argun, **İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923)**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2014, s. 88-89.

75 **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 222; Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika**, C II, 2. Baskı, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 182; Bülent Gökay, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 165; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm

İşgalci güçlerle istenilen koşullarda bir barış antlaşması yapılabilmesinin ancak kesin sonuçlu bir askerî başarıyla mümkün olabileceğinin farkında olan Mustafa Kemal Atatürk, Sakarya Muharebesi'nden, Büyük Taarruz'un başladığı 26 Ağustos 1922'ye kadar geçen yaklaşık on bir aylık süre içinde Büyük Taarruz'un hazırlıklarıyla uğraşmıştır. Askerî alanda yapılan hazırlık çalışmalarının temelini, orduyu bir taarruz savaşına hazırlamak oluşturmuştur. TBMM'de de taarruz hazırlıklarını desteklemek için aftan, nakliyat yasasına kadar birçok yasal düzenleme yapılmış, her konuda gizliliğin sağlanmasına önem verilmiştir. Dış politika da göz ardı edilmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, barış yapmak için 19 Haziran 1919'da İzmit'te Fransız yazar Claude Farrer ve 24 Temmuz 1922'de de İngiliz Generali Townshend'la görüşmüştür. Ayrıca mart ayında Yusuf Kemal Bey [Tengirşek], temmuz ayında ise Fethi Bey [Okyar] başkanlığında bir heyet Avrupa'ya gönderilmiş ve barışın sağlanması için Batılı devletler nezdinde bir arayış içine girilmiştir. Ancak bu çabalar, barışın ancak Yunan ordusunun kesin olarak yenilgiye uğratılmasıyla yapılabileceğini göstermiştir.[76]

25 Ağustos 1922'de bir taarruz savaşı için tüm hazırlıklarını tamamlamış olan Türk ordusu, 26 Ağustos'ta saat 5.30'da, "Sat Planı" diye adlandırılan plan uyarınca topçu atışlarıyla birlikte bütün cephe boyunca Yunan ordusuna saldırıya geçmiştir. 26-30 Ağustos arasında gerçekleşen taarruzla Yunanlar ağır bir şekilde yenilmiştir.[77] Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan doğruya yönettiği ve Yunan ordusunun asıl kuvvetlerinin tümünün yok edildiği 30 Ağustos günü yapılan muharebeye, İsmet Paşa'nın [İnönü] teklifiyle "Başkumandan Muharebesi" adı verilmiştir.[78] Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül 1922'de *Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri* emriyle, başlayan takip harekâtı sonucunda 9 Eylül'de İzmir, 11 Eylül'de de Bursa kurtarılmıştır.[79]

Büyük Taarruz'un zaferle sona ermesi üzerine İtilaf Devletleri TBMM'ye mütareke çağrısında bulunmuştur. 3 Ekim 1922'de Bursa'nın Mudanya ilçesinde başlayan görüşmelerde TBMM hükûmeti, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından temsil edilmiştir. Görüşmeler, 11 Ekim'de uzlaşmayla sonuç-

---

Bakanlığı Yay., 2. Baskı, Ankara 1983, s. 370-371, 380-381; Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s. 182 vd.; **Türk Dış Politikası**, Ed. Oral Sander, C I, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 175.

76 Erikan, **age.**, s. 303-351; Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s. 264; Gazi M. Kemal, **age.**, C II, s. 853-870.

77 Erikan, **age.**, s. 353-372; Belen, **age.**, s. 425-475; **Türk İstiklal Harbi II inci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara 1968, s. 231-278; Gazi M. Kemal, **age.**, C II, s. 903.

78 **ATASE İSH**, K 1784, G 129, B 129/2.

79 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB)**, C IV, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s. 473-483.

lanmıştır.[80] Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, İtilaf Devletleri 27 Ekim 1922'de TBMM hükûmeti'ni Lozan'da toplanacak olan barış konferansına davet etmiştir. 20 Kasım 1922'de Lozan'da başlayan görüşmeler iki buçuk aylık bir kesintiyle iki devre olarak sürdürülmüş ve 24 Temmuz 1923'te yeni Türk Devleti'nin varlığının ve bağımsızlığının kabul edilmesi anlamına gelen Lozan Barış Antlaşması'nın imzalaması başarılmıştır.[81]

1.4. Devlet Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk

Türkiye Cumhuriyeti, işgale karşı yürütülen anti-emperyalist bir savaşın sonucunda kurulmuştur. Söz konusu savaş ise emperyalist devletlere karşı verilmiş ve I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri yenilgiye uğratılarak Anadolu'dan çıkarılmışlardır. İmparatorlukların ortadan kalktığı ve ulus-devletlerin kurulmaya başlandığı bir çağda, Mustafa Kemal Atatürk'e göre yeni Türk Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi ve bağımsızlığını koruyabilmesi ise ancak ekonomik ve siyasi yönden çok güçlü olup, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmakla sağlanabilirdi. Bunun için de, bir ulus devlet kurmak ve yeni değerlerle yüklü bir devlet ve toplum modeli oluşturulması gerektiğine inanmıştır. Bu amaçla, Türkiye'de millî egemenlik anlayışını güçlendirmek ve laik düzenin temellerinin atılması için ekonomiden, hukuka; sağlıktan, eğitime ve sanata kadar çok sayıda yeni düzenlemeye gidilmiş ve ülke kısa zamanda siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan çehre değiştirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele'deki öncü rolünü, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında da devam ettirmiş değişimin başarıya ulaşmasında güçlü bir liderlik örneği sergilemiştir.

Türkiye'de kökten bir değişimin yaşanması, toplumu sarsmış ve zaman zaman tepkilere de neden olmuştur. Ancak her koşulda devrim, amacına uygun olarak devam etmiştir. Devrimin başarıya ulaşması için de, yaşanan değişimin benimsetilmesi, değişim hamlelerinin sağlamlaştırılması, ulus devletin güçlendirilmesi ve ulusal bir kimliğin inşası için halkın yeni değerler üzerinden eğitilmesi sorunu üzerinde özellikle durulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk de, yaşanan söz konusu değişimin benimsenmesi konusunda topluma örnek olmaya çalışmıştır. Onun bu davranışları millet nezdinde de kendisine madalya ve birtakım unvanlar verilmesine yol açmıştır.

Millî Mücadele sırasında halkın ortak bir amaç uğrunda bir araya gelip kenetlenmesinin sağlanmasında etkili bir liderlik sergileyen ve yaşanan kökten değişim sırasında öncü rol oynayan Mustafa Kemal Atatürk'e, 21 Kasım 1923'te hem TBMM'de hem de cephe hattında üstün hizmet göstermiş kişilere verilen "yeşil-kırmızı şeritli İstiklal Madalyası" verilmiştir.[82]

80 Özalp, **age.**, s. 233-236.

81 Gazi M. Kemal, **age.**, C II, s. 911 vd.

82 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, C 3, İçtima Senesi: 1, 56. İçtima, 21 Kasım 1923.

1925'te bataklık ve çorak bir alanda, modern tarım ve sanayi teknikleri kullanılarak Türk halkı için bir örnek çiftlik kurdurmuştur. Günümüzde "Atatürk Orman Çiftliği" adını taşıyan söz konusu çiftlikte, ülkede tarımın geliştirilmesi ve çiftçinin eğitilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır.[83]

1 Kasım 1928'de Arap alfabesinin yerine, Latin harflerinden oluşan yeni Türk alfabesi kabul edilmiş, yeni harflerin öğretilmesi amacıyla da 1929 yılında Millet Mektepleri açılmıştır. Yeni harflerin halka öğretilmesi amacıyla alınan önlemler ise yaygın eğitim deneyimi açısından, Türk tarihinde ilk kez çok büyük bir çapta eğitim seferberliğinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu arada Bakanlar Kurulu 11 Kasım 1928'de, yeni harflerin öğretilmesi konusunda gösterdiği çabadan dolayı, Mustafa Kemal Atatürk'e "Millet Mektepleri Başöğretmenliği" unvanını vermiş, o da 24 Kasım 1928 tarihinde bu unvanı kabul etmiştir.[84]

1934 yılında Soyadı Kanunu'nun çıkarılmasından sonra, yakın çevresinde bulunanlara soyadı vermiştir. Öte yandan TBMM'de 24 Kasım 1934'te çıkarılan bir kanunla, kendisine de "Atatürk" soyadı verilmiş[85] ve ardından bu soyadının başkası tarafından alınamayacağına ilişkin bir yasa daha çıkarılmıştır.[86]

Samsun'a çıktığı andan itibaren millî irade kavramını bir an dahi dilinden düşürmeyen Mustafa Kemal Atatürk'ün bu kavrama olan inancı sözde kalmamıştır. En son atama yoluyla üstlendiği 9. Ordu Müfettişliği olan Atatürk'ün daha sonra üstlendiği görevler halk iradesine dayanmış ve seçim yoluyla gerçekleşmiştir. Heyet-i Temsiliye Başkanlığı, iki defa TBMM Başkanlığı, Muvakkat İcra Encümeni ve TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisliği, Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanlığı, Türk Orduları Başkumandanlığı, Halk Fırkası Genel Başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı gibi görev ve makamları, hep seçim yoluyla ve millet iradesine dayanarak üstlenmiştir. Hatta ilk kez 29 Ekim 1923'te üstlendiği Cumhurbaşkanlığı görevine 1927, 1931 ve 1935 yıllarında her seferinde yeniden aday olmuş ve seçilmiştir.[87]

Tek partili siyasi rejimi sürekli bir rejim olarak görmeyen Mustafa Kemal Atatürk için uzun vadeli hedef, tek partili hayatı uygun koşullarda bırakıp çok partili siyasal yaşama geçmek olmuştur. 12 Ağustos 1930 çok partili hayata geçmek amacıyla Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdurmuştur.[88] Öte

83 Bu konuda bk. İzzet Öztoprak, **Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006.

84 Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 485.

85 **T.C. Resmî Gazete**, 27 Teşrinisani 1934, S 2865.

86 **T.C. Resmî Gazete**, 24 Kânunuevvel 1934, S 2888.

87 Osman Akandere, **Atatürk'ün Seçim Yolu İle Üstlendiği Vazifeler**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s. 121-124.

88 Okyar, **age.**, s. 388 vd.; Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Cem Yayınevi, İstan-

yandan 1931 yılından itibaren orta öğretim kurumlarında okutulmaya başlanan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının Atatürk tarafından kaleme alınan bölümlerinde de, demokratik rejimin özellikleriyle beraber, üstünlüğünü de anlatmıştır.[89]

Türkiye'nin değişimine önderlik eden Atatürk'ün özel yaşamında da önemli bir değişiklik gerçekleşmiş ve 29 Ocak 1923'te Latife Hanım'la [Uşakligil] evlenmiştir. Mustafa Abdülhalik Bey [Renda] ile Salih Bey [Bozok] Latife Hanım'ın şahidi olurken Mareşal Fevzi Çakmak ile Kâzım Karabekir Paşa da, Atatürk'ün şahitliklerini yapmışlardır. Döneminde, kadın haklarıyla ilgili de önemli adımlar atılan Atatürk'ün kıydığı nikâh da, topluma örnek teşkil edecek bir şekilde yapılmıştır. Ancak evliliği fazla uzun sürmemiş ve 5 Ağustos 1925'te ayrılmıştır.[90]

14 Haziran 1926'da kendisine yönelik hazırlanan bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştır. 30 Haziran 1927'de de askerlik mesleğinden emekliye ayrılmıştır.[91]

Toplum ve devlet hayatında bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Atatürk, dış politikada ulusal çıkarları gözeten, gerçekçi ve maceraya dayalı olmayan politikalar üretmiş ve barışçı bir dış politika izlemiştir. Milleti için ulaşmayı düşündüğü hedefler, kurduğu hayaller başka milletlerin kâbusu olmamış, 20 Nisan 1931'de milletvekilliği seçimi dolayısıyla yayınladığı bildiride *yurtta barış dünyada barış* diyerek barışçılığını en açık bir biçimde ortaya koymuştur.[92] Devletin de temel ilkelerinden biri haline getirdiği bu ilke, Roosevelt'in Cumhuriyetin 10. yıl dönümü dolayısıyla gönderdiği yazıya verilen yanıtta *Türk Cumhuriyetinin en esaslı umdelerinden biri* olarak tanımlanmıştır.[93] Atatürk izlediği barışçı dış politika anlayışı nedeniyle, Bal-

bul 1981, s. 28; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları…**, s. 255; Ağaoğlu, **age.**, s. 28.

89 A. Afet İnan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 2. Baskı, AKDTYK TTK Yay., Ankara 1998, s. 31.

90 **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Yay. Haz. Can Dündar, Doğan Kitap, İstanbul 2001, s. 99-100; Salih Bozok-Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yay., İstanbul 1985, s. 205-214.

91 Süslü-Mustafa, **age.**, s. 8.

92 Sina Akşin, "Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, AKDTYK TTK Yay., Haz. İsmail Soysal, Ankara 1999, s. 275; İsmail Soysal, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", **Atatürkçü Düşünce**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 1076; Hamza Eroğlu, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", **Atatürkçü Düşünce**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 1099; **ATTB**, s. 608.

93 Akşin, agm., s. 275; Eroğlu, agm., s. 1099; metin şu şekildedir: *Türkiye Cumhuriyetinin en esaslı umdelerinden biri olan yurtta sulh, cihanda sulh gayesi, insaniyetin ve medeniyetin refah ve terakkisinde en esaslı âmil olsa gerektir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olmak bizim için iftihara medardır.* **ATTB**, s. 623.

kan Paktı'nın imzalanmasından önce, 12 Ocak 1934'te Venizelos tarafından, "Barışa yaptığı katkılar nedeniyle" Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmiştir.[94] İki savaş arası dış politikada izlediği siyasetle özellikle de sorunların barışçıl yollardan izlenmesine yönelik tavırlarıyla dünya çapında saygın bir devlet adamı olarak kabul görmüş ve çok sayıda yabancı devlet başkanı ve devlet adamı tarafından ziyaret edilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, öğrencilik yıllarından itibaren okumaya ve yazmaya karşı derin bir ilgi duymuştur.[95] Çankaya'da yeni köşk yapılacağı sırada, mimarlardan üzerinde haritalar açıp çalışabilmeyi mümkün kılan bir masanın bulunacağı, geniş ve ferah bir kütüphane yapılmasını özellikle istemesi de okumaya ve araştırmaya olan merakının göstergesidir.[96] Çok zengin bir kütüphaneye de sahip olan Atatürk'ün, özel kütüphanesindeki kitap sayısı 4.289'dur.[97] Özel kütüphanesinde bulunan kitapların tasnifine bakıldığında[98] ise özellikle hukuk, ekonomi, sosyoloji, din, eğitim, tarih gibi sosyal alanlardaki konulara daha fazla ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, kitapları dikkatli ve eleştirel bir şekilde, üzerlerine kırmızı, mavi uçlu kalemlerle çizgi ve işaretler koyarak, kâğıtlara notlar alarak okumuştur.[99] Kendisinden günümüze birçok eser kalmıştır. Eserlerini, günlükleri, anıları, mektupları, raporları, söylev ve demeçleri, bildirileri, telgrafları, askerlik mesleği ile ilgili çevirileri ve yazdığı kitaplar olmak üzere sınıflandırmak mümkündür.[100] Bunlar içinde kamuoyu tarafından en bilinen eseri ise 15-20 Ekim 1927 yılında Cumhuriyet

94 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap 2.Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 239.

95 Tezer, **age.**, s. 82-83; İnan, **M. Kemal Atatürk'ün…**, s. 33; Afet İnan, "Atatürk'ün (1915-1916-1918) Hatıra Defterinden=Okuduğu Kitaplar", **IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981**, C III, Ankara 1989; Cebesoy, **age.**, s. 4; **Yakınlarından Hatıralar**, Asaf İlbay Anlatıyor, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 102; Ruşen Eşref, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülâkat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, s. 19.

96 Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 4. Baskı, Ankara 1984, s. 305-306; İnan, **Karlsbad Hatıraları...**, s. VII, 24; Bayur, **age.**, s. 11.

97 Ali Güler, **Sarı Paşa İnsan Atatürk**, Berikan Yayınevi, Ankara 2007, s. 210 v.d.

98 1973 yılında yayımlanan Atatürk'ün özel kütüphanesinin kataloğuna göre, okuduğu kitapların tasnifi şu şekildedir: *Tarih: 879; Edebiyat: 535; Dil-Bilim: 397; Askerlik: 261; Siyasal bilimler: 197; Güzel Sanatlar: 195; Coğrafya, turizm: 193; Uygulamalıbilimler tıp, mühendislik, tarım): 187; Hukuk: 169; Din: 160; Ekonomi: 139; Felsefe, mantık, metafizik, psikoloji: 109; Pozitifbilimler (matematik, fizik, kimya, astronomi): 104; Eğitim-öğretim: 101; Sosyoloji: 75; Biyolojikbilimler: 33 vb…* Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 61.

99 İnan, **Atatürk Hakkında...**, s. 306; Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 61.

100 Turan, **Mustafa Kemal…**, s. 694-700; ayrıca geniş bilgi için bk. Hakan Uzun, "Okuyan, Düşünen, Yazan Bir Asker ve Devlet Adamı: Atatürk ve Yazdığı Eserler", **Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 2015**, ATASE Daire Başkanlığı Yay., s. 42, Ankara 2015; Hakan Uzun, "Yazdığı Eserlerde Atatürk'ü Tanımak Ve Anlamak: M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 59, Güz 2016, s. 166-170.

Halk Fırkasının kongresinde söylediği ve 1928 yılında kitap haline de getirilmiş olan *Nutuk* adlı eseridir.[101] Yabancı dil öğrenimine de önem vermiştir. Öğrencilik yıllarından itibaren sadece okulda verilen Fransızca ile yetinmeyip fırsat bulduğunda özel dersler almış, ayrıca Almanca öğrenmiştir.[102]

Mustafa Kemal Atatürk, Trablusgarp Muharebesi sırasında gözlerinden dolayı sıkıntı yaşamış ve sağ koluna kurşun isabet etmiştir. Anafartalar'da göğsüne şarapnel parçası saplanmış, Sakarya Muharebesi'nde attan düşüp yaralanmıştır. Bu geçici rahatsızlıklarının dışında böbreklerinden de çok sıkıntı çekmiş, bu rahatsızlığı tüm yaşamı boyunca sürmüştür. Bunun dışında Askerî İdadide, Anafartalar'da ve Samsun'a gezisi sırasında sıtmaya yakalanmıştır. 1923'te koroner spazm geçirmiş, 1927'de *Nutuk*'un hazırladığı sırada çok sigara içmekten ileri gelen bir anjin olduğu düşünülen rahatsızlık geçirmiş, 1937'de de siroza yakalanmıştır.[103] Mustafa Kemal Atatürk'ün, hastalığı ilk kez 22 Ocak 1938'de Yalova'da bulunduğu sırada, Nihat Reşat Belger tarafından yapılan muayene sırasında keşfedilmiş ve siroz başlangıcı teşhisi konulmuştur. 11 Haziran 1937'de çiftliklerini Hazineye, 5 Eylül 1938'de de el yazısıyla kaleme aldığı vasiyetnamesiyle para, hisse senetleri, Çankaya'daki taşınır ve taşınmaz mallarını bazı şartlarla Cumhuriyet Halk Partisine bağışlayan[104] Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda vefat etmiştir. Vefatı ülke içinde ve dışında geniş yankı uyandırmış ve büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır.[105] Cenazesi, Ankara'ya nakledilmeden önce, İstanbulluların Atatürk'e saygısını sunabilmesi için, Dolmabahçe Sarayı'nda 3 gün süreyle bekletilmiştir. 21 Kasım 1938'de Ankara'da da, bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Bu sırada, geçici kabir olarak ayrılan Etnografya Müzesi'ne konulan naaşı, 10 Kasım 1953'te Ankara Rasattepe'de bulunan ebedi istiratgâhı Anıtkabir'in tamamlanması üzerine buraya nakledilmiştir.[106]

---

101 Hakan Uzun, **Atatürk ve Nutuk**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006, s. XIX.

102 Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yay., Ankara 1982, s. 6; İnan, **Karlsbad Hatıraları…**, s. 33.

103 Sadi Borak, **Atatürk'ün Özel Mektupları**, 4. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul 1998, s. 24; İsmail Arar, **Son Günlerinde Atatürk**, Selek Yay., İstanbul 1958, s. 10; Ruşen Eşref Ünaydın, **Atatürk'ün Hastalığı**, TTK Yay., Ankara 1959, s. 8; Bilal Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, TTK Yay., Ankara 1989, s. 1-7.

104 Kocatürk, **age.**, s. 372, 392.

105 Dış dünyadaki yankıları için bk. Şimşir, **age.**, s. 355 vd.

106 **Hüsrev Gerede'nin Anıları…**, s. 292-294; Süslü-Mustafa, **age.**, s. 10; bu konuda geniş bilgi için bk. Hakan Uzun, "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 22, C 11, S 43, Ankara, Bahar 2009; Yasemin Doğaner, "Millet Liderini Uğurluyor", **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi**, C IV, S 2, Ocak 2005; İsmet Özen-Yüksel Özgen, **Bir Milletin Atasına Vedası**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013.